

**Kulturhistorisk
inventering**

**NÅS
KYRKOGRÅRD**

Nås Socken, Vansbro kommun
Dalarnas län

Kyrkoantikvarisk rapport 2019:17

Kulturhistorisk inventering

NÅS KYRKOÅRD

Nås socken, Vansbro kommun
Dalarnas län

Kyrkoantikvarisk rapport 2019:17

Dalarnas museums dnr 178/18

Edit Boman

Omslag: Nås kyrka under en klarblå himmel.

Fotografier: Om inget annat anges: Edit Boman, Dalarnas museum.

Om inget annat anges härstammar rapportens kartor från Lantmäteriets tjänster *Historiska kartor* samt *Kartor, flygbilder och ortnamn*. Kartorna används i rapporten under Dalarnas museums avtalsnummer: ©Lantmäteriet I2014/00618. Gravkartorna över Nås kyrkogård kommer från Nås församling.

© Dalarnas museum 2019

Tryck Dalarnas museum, Falun, 2019

INNEHÅLL

Inledning	9
Kyrkogården i dag	13
Kulturhistoriska sammanhang	22
Socken- och kyrkogårdskronologi	24
Nås som historisk kontext	26
Kyrkogårdshistoria	34
Gravårdskronologi	40
Personhistoriskt intressanta gravvårdar	48
Källor	50

Bilaga 1.1 – Områdesbeskrivningar

Bilaga 1.2 – Områdesbeskrivningar

Bilaga 2 – Kulturhistoriskt värde

Bilaga 3 – Värdefulla gravvårdar i område 1, 3

Bilaga 4 – Värdefulla gravvårdar i område 6-8

Bilaga 5 – Värdefulla gravvårdar i område 4

Bilaga 6 – Värdefulla gravvårdar i område 9

Bilaga 7 – Värdefulla gravvårdar i område 5

Bilaga 8.1 – Värdefulla gravvårdar i område 10

Bilaga 8.2 – Värdefulla gravvårdar i område 10

Bilaga 9 – Värdefulla gravvårdar i område 2, 11, 20

Bilaga 10 – Värdefulla gravvårdar i område 12

Bilaga 11 – Värdefulla gravvårdar i område 13, 15

Bilaga 12 – Värdefulla gravvårdar i område 21, 25

Bilaga 13 – Värdefulla gravvårdar i område 14, 16

Bilaga 14 – Värdefulla gravvårdar i område 17, 18, 22, 23, 26

Nås kyrkogård är indelad i 15 olika områden baserade på gravvårdskvarteren.

INLEDNING

Bakgrund

På uppdrag av Nås församling har Dalarnas museum genomfört en inventering av Nås kyrkogård. Inventeringen genomfördes och rapporten skrevs sommaren 2019. Arbetet utfördes av byggnadsantikvarie Edit Boman.

Syfte och användningsområden

Syftet med inventeringen är att undersöka på vilket sätt Nås kyrkogård och dess beståndsdelar är kulturhistoriskt värdefulla. Inventeringen ska utöver detta peka ut särskilt kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar för hänsynsfull hantering i framtida förvaltning av kyrkogården och dess kulturhistoriska värden.

Inventeringen utgår ifrån en situation där allt fler gravvårdar återlämnas till Sveriges församlingar. För att en sådan utveckling skall kunna ske på ett hållbart sätt krävs rutiner för hur särskilt värdefulla gravvårdar ska hanteras i framtiden. Med inventeringsrapporten som underlag kan församlingen upprätta en plan för vilka gravvårdar som bör bevaras, kan återanvändas och vilka som kan tas bort efter att de återlämnats till församlingen. Rapporten kan utgöra ett underlag för ställningstaganden i en vård- och underhållsplan för kyrkogården. Bedömningar och riktlinjer ska ses som färskvaror som ska ses över och uppdateras kontinuerligt, minst vart tionde år.

Rapportens upplägg

Rapporten inleds med en översiktlig beskrivning av vad som finns på kyrkogården i dag. Därefter följer en historik som beskriver kyrkogårdens förflutna. Områdesbeskrivningar som beskriver och värderar kyrkogårdens olika områden finns i bilaga 1.

Värdefulla strukturer

Nås kyrkogård innefattar flera särskilt värdefulla strukturer med gravvårdar som ibland inte besitter någon av de egenskaper som listas nedan. Gravvårdar inom dessa strukturer kan ändå komma att tillskrivas särskilt kulturhistoriskt värde som Del av värdefull struktur. De värdefulla strukturer som identifierats förklaras närmare under områdesbeskrivningarna för respektive område.

Värdefulla egenskaper

- Del av värdefull struktur
- Del av arkitektonisk helhet
- Gravvård i järn eller trä
- Sand- eller grusgrav
- Lokalt material eller hantverk
- Gårds eller platsnamn
- Titel
- Ovanlig
- Hög ålder
- Rik inskription
- Lokal historia
- Personhistoria

Ovan stående egenskaper beskrivs närmare i sitt sammanhang i bilaga 2.

Process och metod

Inventeringen började med ett omfattande fotograferingsarbete med syfte att studera och dokumentera kyrkogården. Alla områden på kyrkogården samt gravvårdar uppförda innan 1980 inventerades och dokumenterades genom fotografering. Inventeringsarbetet skedde vid tre tillfällen under sommaren 2019. Parallellt med inventeringsarbetet genomfördes en historisk efterforskning. Den historiska efterforskningen innefattade studier av äldre fotografier, kartor och handlingar rörande kyrkogården i Nås kyrkoarkiv vid Landsarkivet i Uppsala tillsammans med litteratur om kyrkogården och socknen. Efterforskningen resulterade i kapitlet Kulturhistoriska sammanhang. Inventeringen innefattade även två referensgruppsmöten genom vilket Dalarnas museum kunde inhämta information om kyrkogården i dag och historiskt.

Efter den inledande fasen med inventerings- och dokumentationsarbete, referensgruppsmöten och historiska efterforskningar bearbetades det insamlade materialet i en värderings- och urvalsprocess som beskrivs i nästa avsnitt samt i bilaga 1. Centrala gravvårdskommitténs Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar, Länsstyrelsen Dalarnas Riktlinjer för kyrkogårdsinventering samt Riksantikvarieämbetets Plattform Kulturhistorisk värdering och urval har varit vägledande för värderings- och urvalsprocessen. Med tydlig redovisning av ställningstaganden och metoder hoppas Dalarnas museum vinna förankring hos framtida användare av denna rapport. Alla moment i arbetsprocessen har genererat rapportmaterial, och själva rapportskrivningen bestod främst i att sammanställa de olika pusselbitarna. Arbetsprocessens sista moment var layout samt kart- och bildredigering.

Kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar

Gravvårdar som återspeglar berättelser om det förflutna, och som därigenom bjuder till insikter om vår samtid är kulturhistoriskt värdefulla. En gravvård kan exempelvis bidra med starka berättelser om samhället, livsöden och sorg. När människor får kunskap om dessa berättelser kan de användas för att bilda djupare insikter om livet och tillvaron i tiden. Gravvårdar kan även användas som ett pedagogiskt verktyg för förmedling av mer komplicerade berättelser riktade till specifika målgrupper, såsom berättelser om Nås framväxt och utveckling till besökare på en kyrkogårdsvandring. Alla gravvårdar har kulturhistoriskt värde eftersom alla gravvårdar kan förmedla berättelser. Olika gravvårdar får olika höga kulturhistoriska värden beroende på vilka berättelser som anses viktiga att lyfta fram. Gravvårdar som besitter en eller flera av de egenskaper som listas till vänster anses bära på berättelser som är särskilt viktiga att lyfta fram.

Ovan: Grav n:r NÅ 10 146. Gravvård i område 10 i röd granit. Gravvården är personhistoriskt intressant genom Hillisbetes Jon Jonsson som var den enda personen av Jerusalemfararna som återvände till Nås. På gravvården står det även "Den ende återvändande av Jerusalemfararna" och har därmed en rik inskription. Det kulturhistoriska värdet är mycket högt.
Nedan: Grav n:r NÅ 03 3. Gravvården är monumental i grå granit, med hög ålder. Det kulturhistoriska värdet är mycket högt.

KYRKOGRÅRDEN I DAG

Följande kapitel består av en karaktärisering av kyrkogården som den såg ut under inventeringen. Karaktäriseringen är övergripande och syftar till att måla upp en överskådlig bild av anläggningen och dess olika beståndsdelar. Varje enskilt område och kyrkogårdens olika gravvårdar behandlas mer ingående i senare kapitel.

Nås kyrkogård på en mulen sommardag med kyrkbrovägen som löper sig förbi kyrkan.

Översikt, topografi och läge

Kyrkogården är anlagd på en plan och grönskande yta vid Nås tätorts mitt. Öster om kyrkogården passerar 66:an/E16 som drar sig igenom tätorten upp mot Dala-Järna. Angränsande norr om kyrkogården löper även Kyrkbrovägen som sedan går över Västerdalälven. Kyrkogården är i stort sett formad som en rektangel i väst-östlig riktning, med ett relativt konsekvent rutnät av gångar och gravkvarter som följer samma väderstreck. Avvikande från detta är de områdena belägna längst västerut och längst österut på kyrkogården. I väster finns den äldsta delen av kyrkogården och där följer strukturen av kyrkogården inte det strikta rutnätet. Desamma gäller i öster som är den nyaste delen av kyrkogården där kyrkogården även är anpassad till E16.

Beskrivning av kyrkogården

Nås kyrkogård kan delas in i tre huvudsakliga delar. Först är den gamla kyrkogården, som utgörs av områdena 1, 3 och 6-8. Dessa två delar är placerade runt kyrkan i kyrkogårdens västligaste del. Denna del följer ett rutnät som troligen tillkom mellan 1919 och 1932, där område 6-8 blev omstrukturerat¹. Öster om kyrkan går även sneda gångstigar som bryter av rutnätet av gångarna som löper i nord-sydlig och väst-östlig riktning på resterande kyrkogård.

¹ Landsarkivet i Uppsala (ULA), Nås kyrkoarkiv, Handlingar angående kyrkogård

Kyrkogård ligger i mitten av tätorten Nås över om Västerdalälven. Lantmäteriet.

Angränsande öster om kyrkogårdens äldsta del ligger område 4 och 9, som är del av kyrkogårdens första utvidgning mellan 1885-1887. Här börjar kyrkogården följa det strukturerade rutnätet som man finner mera frekvent på hela mellersta kyrkogården i område 4 till 17, 18. Stora symmetriska kvarter skapas här med en liten variation i storlek. Efter område 5 och 10 avbryts den mellersta delen av kyrkogården men samma mönster i de större kvarteren återupptas i de östra delarna. Här har träd, häckar, och de raka gångarna med sina grusplaner skapat en neoklassicismisk gravplats som sällan avviker från det geometriska förutbestämda mönstret. Det här mönstret bryts av på kyrkogårdens östra del, där formerna är mera böljande och man finner mera organiska former i planlösningen. Detta passar in i de moderna idealen kring kyrkogårdarna som lummiga och harmoniska parker. På samma sätt följer den mellersta kyrkogården 1940- 1960-talets ideal om symmetrisk ordning och avskalad enkelhet.

Belysning

Kvällstid är kyrkobyggnadens fasad upplyst av riktade strålkastare som är placerade i nära anslutning på kyrkogården. På gamla kyrkogården finns även en lyktstolpe öster om kyrkan längs den sneda grusgången. På resten av kyrkogården finns ytterligare likadana belysningsarmaturer, placerade i rabatter

Parklyktan med plantering som står på område 19, 24.

med färgglada blommor och växtlighet. Lyktstolparna är enkla parklyktor av metallstolpar med en klotformad transparent kupa upptill.

Kyrkan

På nordvästra delen av kyrkogården ligger kyrkan som uppfördes kring 1794, där länsbyggmästaren Oscar Sjöström ledde arbetet. Byggnaden är uppförd i nyklassicistisk stil med rundbågiga fönster och rundbågiga dörrvalv. Samtliga fönster har vitmålad spröjs. På tornets västra sida finns även ett mindre rosett-fönster i likartad stil. Sakristian i öster har rektangulära fönster med träluckor i norr och söder och en ingång i form av trädörr. Kyrkans portar i väster och söder är klädda i oljad träpanel. Långhuset kröns av ett brutet sadeltak i kopparplåt, medan sakristians tak valmats, även det i koppar. Tornet har ett tältak i kopparplåt, där nocken pryds med ett förgyllt klot. Klocktornet är även försett med urtavla i alla fyra väderstreck. På tornet finns även ljudöppningar med träluckor på vardera sida. Fasaden är klädd med en vitkalkad spritputs och mörkgrå sockel. Dörr- och fönsteromfattningarna är slätputsade.

Kapellet

I område 17, 18:s västra del, mellan område 13, 15 och 21, 25, står kyrkans kapell. Ritningar för byggnaden i dess befintliga utseende är från 1949. Kapellet har en tempelinspirerad fasad mot väster med fyra smala doriska pelare med röd marmorering och ett enkelt tympanonfält. I mitten av västra fasaden finns även en dörr i brunmålat trä med en taklykta framför. På byggnadens norra och södra fasader finns små fyrkantiga fönster med tvåfärgat glas och blyinfattning, tre på norra sidan respektive fyra på södra. Fasaden har en vit spritputs med svartmålade vindskivor i trä. sadeltaket är klätt i plåt där ett kors är placerat över västra gaveln. Vid entrén leder en låg trappa i sten upp till portarna.

Bänkar

På flertal håll runt om på kyrkogården, särskilt i anslutning till större stråk och grusplaner, finns trädgårdsoffor i oljad furu och metall. Dessa är utförda i enklare modell med sits och ryggstöd.

Gångvägar

Samtliga gångstråk i alla områdena är belagda med finkornigt grus, på vissa områden är grusgången krattad. Ett undantag är en två meter lång gång från kyrkogårdens entré till kyrkans huvudentré som är belagd med gråa skifferplattor. Kyrkogården är formad som en liggande rektangel i väst-östlig riktning, där en större del av gångarna och gravkvarteren följer ett konsekvent rutnät i samma väderstreck. Runt kyrkan följer grusgångarna inte detta konsekventa rutnät utan är anpassat efter kyrkan och gravvårdsområdena.

Ovan: Intill kyrkan står ett bisättningshus som inreddes till gravkapell på 1940-talet.

Nedan: parksoffa vid område 17, 18 och en av grusgångarna som löper förbi de olika gravvårdskvarteren.

Huvudingången till kyrkogården har tre signaturer inristade på grindstolparna, från kungaparet Drottning Victoria och Gustaf V, samt en av Gustav VI Adolf.

Omgärdningar

Runt kyrkogårdens äldre del är även kyrkogårdsmurens äldsta del bevarad, tillverkad av stora huggna granitblock. Den senare tillkomna stenmuren byggdes i liknande stil, även den i granitblock. Muren löper längs kyrkogårdens västra, norra, östra samt en kort bit av dess södra sida. Resten av kyrkogårdens södra sida har en låg häck som inhägnad.

Ingångar/grindar

Kyrkogården har försetts med ingångar i muren och häcken i samtliga väderstreck. Huvudingången i väster framför kyrkans huvudentré är en enkel öppning med lyktstolpar placerade ovanpå grindstolparna. På stenen finns tre inskriptioner, på södra sidan finns en signering av Drottning Victoria med datum 1924, på norra sidan finns två ytterligare signeringar, Gustaf V utan datum, och under den en signering av Gustav VI Adolf med datum 1953. Längs kyrkogårdsmurens norra sida finns tre enkla ingångar. I nordost finns även en ingång mot minnesstenen för jerusalemfararna. En ingång finns även i kyrkogårdsmurens östra sida längst i söder. Samtliga ingångar längs kyrkogårdsmuren har kvar delar av de gamla gångjärnen för tidigare grindar. Längs häcken som avgränsar kyrkogårdens södra länga finns en enkel ingång mellan område 2, 11, 20 och 21, 25.

I mitten av område gravvårdskvarteren från kyrkans första utvidgning ligger ett vattenkar längs en allé av lindar. Detta är en av flertal vattenkar som finns på kyrkogården.

Tappställen och skötselstationer

Kyrkogården är försedd med ett antal tappställen och skötselstationer. I mitten område 17, 18 står ett stort åttkantigt vattenkar i röd skiffer, med redskapsställ bredvid. Ett mindre vattenkar i samma stil finns placerat nordost om område 14, 16 med en hög häck som skiljer det från gravvårdsområdet. På kyrkogårdens södra sida mellan område 21, 15 och 22, 23, 26 finns ännu ett tappställe med vattenkar som står mot häcken, placerat mellan två björkar. Vattenkaret är i skiffer och är format som en halvmåne. I mitten av en korsning längre västerut finns ett fjärde tappställe med vattenkar. Även den här är åttkantig men i svartmålad metall med dekorativa figurer på sidorna. Vattenkaret står på en bredare grund av sten. Ett redskapsställ finns även placerat sydväst om vattenkaret i kanten av område 9.

Vid en större del av ingångarna till kyrkogården finns även sopstationer utplacerade. Vanligtvis med tre tunnor avsedda för växter/jord, plast/papper, respektive metall.

Växtlighet

Kyrkogården innefattar flera träd och buskage av olika slag. Typerna och frekvensen varierar lite mellan de olika delarna av begravningsplatsen. Den gamla begravningsplatsen, område 1, 3 och 6-8 har en gång haft björkar som omfattar områdena längs muren. De flesta är idag nedhuggna och enbart stubbar

En av sopstationerna på kyrkogården, den här är i kyrkogårdens östra del i område 21, 25 och är inhägnad med låga häckar.

står kvar på dess plats. Två höga silvergranar står söder om kyrkan på område 6-8. Ett fåtal buskar finns även på gamla kyrkogården: en i mitten av område 6-8 samt två i område 1, 3 norr om kyrkan. I nordväst på gamla kyrkogården mot muren står även en ensam rönn.

Längs den mellersta grusgången som går ner från gamla kyrkogården i väst-östlig riktning står en allé av lindar ner till kapellet. Efter kapellet fortsatte en allé med björkar, men idag består den istället av unga lövträd, troligtvis lindar. Längs kyrkogårdens södra del går även en allé av björkar. Den björkallén fortsätter igen på norra sidan av kyrkogården längs muren.

Samtliga områden förutom den gamla kyrkogården har alla låga rygghäckar, möjligtvis av amerikansk hagtorn, som ramar in gravkvarteren. I den mellersta delen av område 6-8 kan man även finna samma typ av rygghäck. En bredare häck av liknande höjd löper i nord-sydlig riktning i område 2, 11, 20, väster om område 13, 15; 21, 15; 17, 18 och kapellet. I öster i område 19, 24 mot kyrkogårdsmurens östligare del finns en lummig grönska av tall, björk, och andra träd, barrväxter, och buskage. Grönskan avgränsar kyrkogården mot vägen som löper precis utanför muren. I minneslunden finns en plantering av diverse växter och blommor, samt en varierad grönska av lövträd och högt buskage norrut, österut, och söderut. En högre häck, troligen av amerikansk hagtorn står mot väst, gränsande mot område 14, 16.

Större planteringar av blommor och andra växter finns utspridda på ett flertal områden på kyrkogården.

Angränsande kyrkogården i norr löper Ålusbrovägen. Vägen går efter kyrkan över Västerdalälven på samma plats som flottbron i Nås en gång gick.

Skulptur

I kyrkogårdens västra del, sydväst om kyrkan, står skulpturen "Livets vatten" som invigdes 1991. Skulpturen är gjord i grå gneis från Säfsen, med inslag av anfibolit. Huvuddelen av skulpturen är i rostfritt stål med två inskriptioner, "Första säfsfinska barnet som döptes i Nås blev den första Säfsingen" och "Säfsnäs församling reste år 1991 denna minnesvård över de finska invandrare som åren 1600-1736 bosatte sig i Säfsen. På Nås kyrkogård fick de sin sista viloplats". Skulpturen är skapad av "Lage"².

Anslutande infrastruktur

Angränsande till kyrkogården i öster löper riksväg 66, även benämnd E16, genom tätorten. De närmsta tätorterna längs vägen är Björbo åt öster och Dala-Järna i norr. Angränsande norr om kyrkogården går Kyrkbrovägen från E16, över Västerdalälven och ner mot väg W 524 i väster. Västerdalälven var fram till järnvägens tid en av områdets viktigaste transportleder, även för kyrkobesökare som länge brukade färdas med kyrkbåt. Söder om kyrkogården längs Storängsvägen ligger det som finns kvar av herrgården i Nås.

2

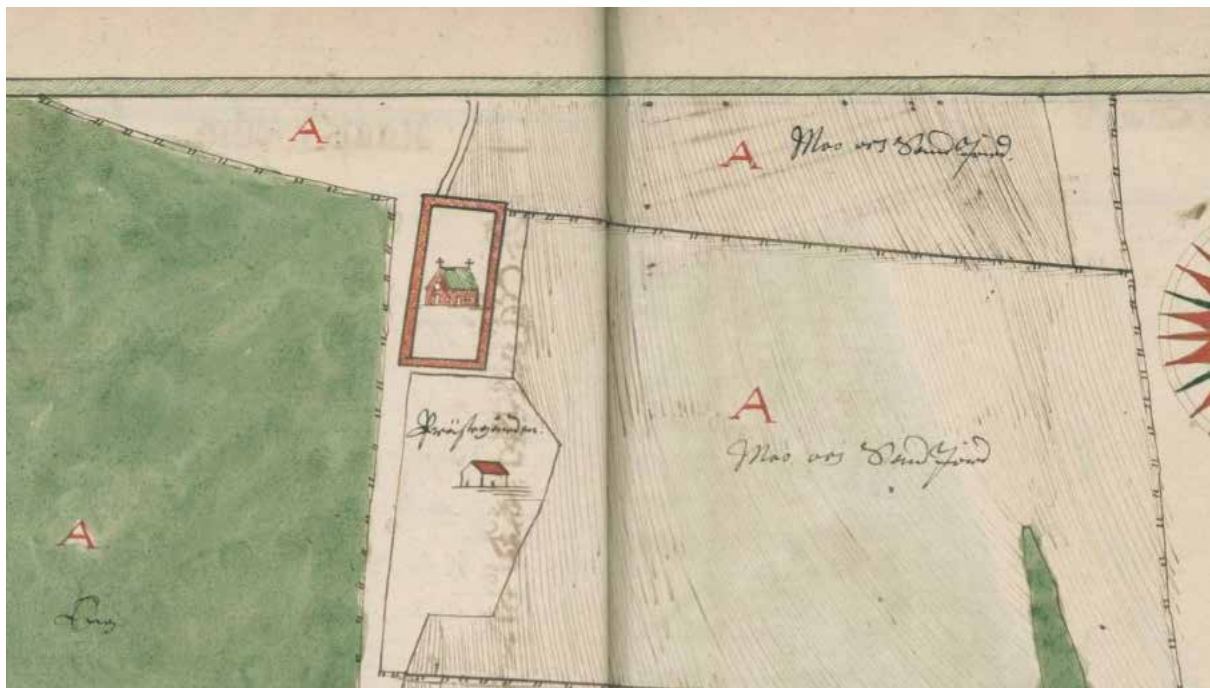
ULA.

KULTURHISTORISKA SAMMANHANG

Följande kapitel består av redogörelser kring olika kulturhistoriska sammanhang som bedöms ha haft en inverkan på begravningsplatsens tillkomst, utveckling och formgivning. Sammanhangen behandlar bland annat socknens lokallistoriska kontext samt kyrkogårdens historia i förhållande till allmän kyrkogårdshistoria.

1650-talet, Lantmäteriet. Kartan är beskuren.

SOCKEN- OCH KYRKOGRÅDSKRONOLOGI

Tid	Händelse
Medeltid	En kyrka i gråsten och tegel som var 37 alnar lång uppförs på platsen (Ahlberg, 1996, s.212).
1650-talet	Den äldsta hittade kartan med kyrkan utplacerad (Lantmäteriet)
1790-talet	Den gamla kyrkan revs då den ansågs vara för liten och "otidsenlig" (Ahlberg, 1996, s.213).
1794-95	Nuvarande kyrkan i Nås uppförs delvis på samma plats som den gamla medeltida kyrkan. Länsbyggmästaren Oscar Sjöström leder arbetet (Ahlberg, 1996, s. 213).
1879	Begäran om utvidgning av kyrkogården inkommer, med förslag att utvidga kyrkogården i östlig riktning (ULA)
1887-1888	Utvidgningen av kyrkogården står troligtvis klar, med utvidgning öster om den tidigare befintliga kyrkogården. Muren gick runt den gamla delen av kyrkogården medan utvidgningen hade häck eller staket (ULA).
1910	De två nygotiska tegelbyggnaderna uppförs vid kyrkogården, en för sockenarkivet som står väster angränsande kyrkogården och en för kommunarkivet placerad på andra sidan Kyrkobrovägen nordväst om kyrkogården (Kulturhistorisk karaktärisering Nås kyrka, 2004, s. 9)

Foto på föregående sida: Nås kyrka, Riksantikvarieämbetet.

Avmätningsskarta från 1761, Lantmäteristyrelsens arkiv, Lantmäteriet. Kartan är beskuren.

1932	Planering sker för en grundlig omläggning i kyrkogården (ULA)
1933	Förslag finns för en ytterligare utvidgning av kyrkogården, direkt angränsande till öster om den då befintliga (ULA).
1940-talet	En förlängning av kyrkogårdsmuren byggs i samma stil och höjd som den gamla kyrkogårdsmuren runt kyrkan, kryssmurad med bildstenar (ULA).
1949	Ritningar görs för en likbod/källare som den ser ut idag (ULA).
1960	Likboden står färdig, okänt när den uppfördes (ULA).
1970-72	Minnesstenen och nuvarande askgravplats placeras på kyrkogården (ULA).
1984	Gången från kyrkogårdens nordvästra entré fram till kyrkans portal asfalteras (ULA).
1984	Häckväxter som inte behöver klippas årligen planteras (ULA).
1984	Diskussion angående inrättande av en minneslund kommer upp (ULA).
1991	Skulpturen "Livets vatten" av Lage invigs söndagen den 17:e november. Skulpturen är till minne av de fiska invandrare som bosatte sig i Säfnäs mellan 1600-1736 och döpts, vigts, och begravts i Nås.

På kartan från 1803 kan man få ett grepp över hur stor Nås kyrkogård var under dess tidiga skeden, Lantmäteristyrelsens arkiv, Lantmäteriet. Kartan är beskuren.

NÅS SOM HISTORISK KONTEXT

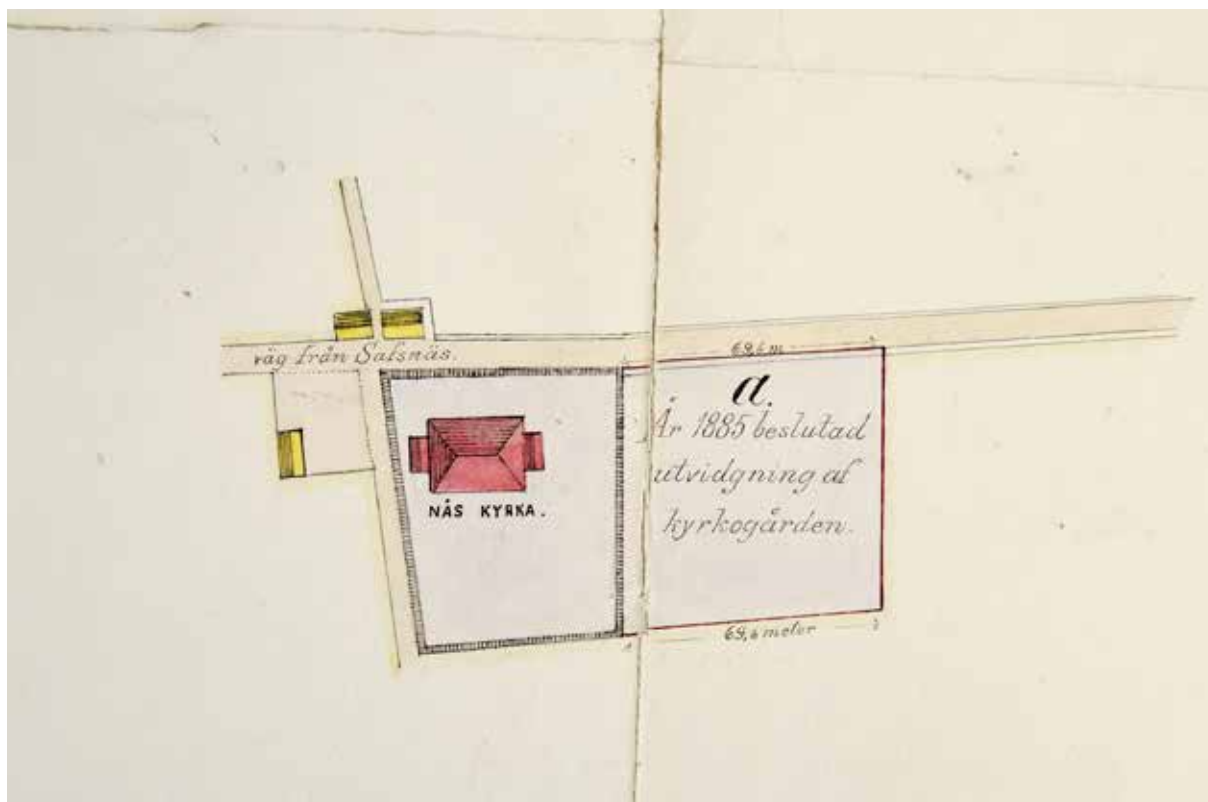
Jordbruksbygd och centralort

Nåsbygden präglas av det jordbrukslandskap som sträcker sig längs med älv-dalen och kantas av stora skogar. Spår av mänsklig aktivitet finns här i form av boplatser från stenåldern samt stensättningar, rösen och eldpropar från järnåldern. Nås nämns första gången i skrift i ett fastebrev från 1479, vilket är sent i jämförelse med andra socknar i södra och östra Dalarna.¹

Nås socken är dock antagligen en av Dalarnas äldsta med kyrkobygge redan på 1200-talet. Därmed var Nås länge centrum, både kyrkligt och administrativt, för en långt större trakt än vad den är idag, där både Floda, Äppelbo, Järna och Säfsnäs ingått in i modern tid och antagligen var socknen från början större än så.² Jordbruket var den dominerande inkomstkällan för de flesta nåsbor och utgjordes länge av ensådesbruk. Först på 1800-talet förändrades detta när potatisodling, havre och järnplog skapade nya förutsättningar för brukandet av marken och kornodlingen allt mer ersattes av andra grödor. Under samma period ökade åkerarealen drastiskt, främst på bekostnad av ängs- mark men också genom utdikning av myrar och sjöar. Fäbodbruket var väl

¹ Sundström, 2005. s.12-14

² Ahlberg, Hakon, Dalarnas kyrkor i ord och bild, 1996 s. 212

I slutet av 1800-talet köptes mark för att utvidga kyrkogården österut, Uppsala Landsarkiv, Nås kyrkoarkiv.

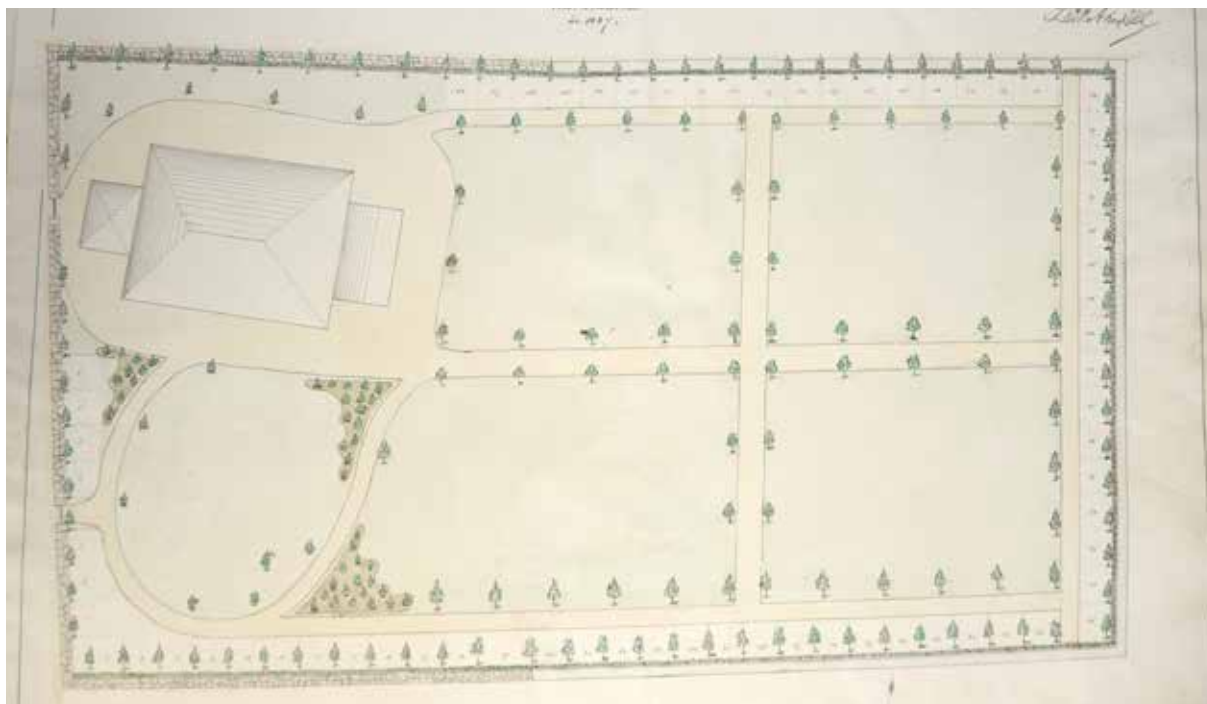
utbyggt och nådde sin största utbredning under det sena 1800-talet. Gårdarna i Nås är traditionellt av nordsvensk fyrkanstyp med ett månghussystem runt en sluten gårdsplan.³ Nåspotatis är idag ett känt begrepp på grund av de stora odlingarna i trakten. Jordbruksarealen har dock stadigt minskat i bygden under 1900-talet.

Storskiftet började i Nås

Som första socken i Dalarna inleddes storskiftet i Nås 1803. Syftet var att skapa ordning i de mycket splittrade ägorna och i de komplicerade ägandeförhållandena och att skapa effektivare jordbruks- och skogsfastigheter. Skiftesreformerna pågick i olika form in på 1850-talet med ganska lyckade resultat. I början av 1900-talet hade dock den skiftade marken åter splittrats upp till ett läge liknande det tidiga 1800-talet, i många små och spridda enheter, då traditionen i stora delar av Dalarna gav alla syskon i en familj samma storlek för en marklott vid arvsifte.⁴

3 Sundström, 2005. s. 16-20

4 Kjellman, Carl-Gustaf, Järna, Nås, Äppelbo – ur tre socknars historia. 1991 s. 218-220

Kyrkogårdens första stora utvidgning. Uppsala Landsarkiv, Nås kyrkoarkiv.

Finmarken

Skogsfinnar från de allra östligaste delarna av Sverige, dagens Finland, kom till Nås och övriga Västerdalarna främst under 1600-talets tre första decennier, med löfte om skattefrihet under sex år, för etablering och nyodling i tidigare öde områden i de västra och norra delarna av landet. De nya invånarna använde sig inledningsvis av svedjebruk, bränning av skog, för att bruka marken som därefter täcktes av näringsrik aska. Metoden, som tillfälligt ger mycket produktiv odling i skogsmark, kräver dock att brukarna flyttar vidare till ett nytt område att bränna efter några år när näringen tagit slut i den svedjade marken. Detta mycket skogkrävande jordbruk skapade ganska snart konflikter med sedan tidigare etablerade jordbrukare i trakten och på sikt även med kronans intressen i samband med det expanderande bergsbruket som krävde enorma mängder ved och kol.⁵ 1647 förbjöds svedjebruk i lag, men kom ändå att fortgå på flera håll i finnmarkerna långt fram i tiden.⁶

Skogsarbete och kolning

Tillgången till skog har i långa tider varit viktig för nåsborna, som byggnadsmaterial, till uppvärmning och matlagning. Men även förstas för industriellt bruk, som gruvved och kol. Jordbrukarna i Nås använde sig av skogsbruk för att dryga ut ekonomin på gårdarna. Skatten som nåsborna betalade till kronan var även den oftast i form av träkol som gick till bruksindustrin. Skogsarbe-

⁵ Sundström, 2005. s. 25-26

⁶ Sundström, 2005. s. 18

Näsbron som sträckte sig över Västerdalälven under 1900-talet. Foto: Ernst Blom, från Järnvägsmuseets foton.

te har länge varit ett viktigt yrke i Järna, Äppelbo, och Nås socken⁷. Under 1600- och 1700-talet blev leveranser av ved till Falu gruva av stor vikt via tidig flottningsverksamhet via Dalälven ned till Torsång⁸. Under 1700-talet var kabbhuggning, upphuggning av grov ved, den allra viktigaste binäringen i Nås socken sedan Vedkompaniet vid Kopparberget intresserat sig för Västerdalsskogarna och älven som transportled. Ett bevarat kontrakt från 1691 beskriver formerna för detta och hur det berör invånarna i Äppelbo, Järna och Nås⁹. Från mitten av 1800-talet när sågverk och pappersindustrier växte fram i hela landet ökade trycket på Västerdalarnas skogar och på älven som flottningsled. Det blev nu också allt vanligare med bortarrendering av skogen för avverkning inom sågindustrin. Pengarna bönderna tjänade kunde användas till modernare maskiner och redskap eller till handelsgödsel och utsäde¹⁰.

Bruken

I Västerdalarna har ett flertal bruk funnits från 1700-talet fram till 1800-talets slut. Andersfors, Eriksfors, Johannisholm, Liljendal, Lindesnäs och Snöån låg alla i trakten av Järna, Nås och Äppelbo. Med tiden köptes nästan alla in av stora Kopparbergs Bergslag³. Söder om Nås anlades vid slutet av 1700-talet

7 Montelius, Sigvard (red.), Järna, Nås, Äppelbo: ur tre socknars historia, Utg., Vansbro, 1979- s.303.

8 Sundström, s. 73

9 Ibid

10 Sundström, s. 27

På kyrkogården finns gravvårdar med yrkestitlar som speglar vad personer i Nås jobbade och sysselsatte sig med, Riksantikvareämbetet, foto av K. E. Forslund.

järnbruket i Lindesnäs. Bruket blev med tiden ett av Sveriges största innan produktionen centraliserades i större, modernare och mer lättillgängliga anläggningar. Lindesnäs låg nämligen avsidet och därmed komplicerades bland annat de tunga transportererna. Istället valdes Domnarvet vid den centralt belägna Domnarvsforsen i Dalälven vid Stora Tuna av Bergslaget för att koncentrera järnhanteringen. 1878 upphörde stångjärnsmidet och valsning i Lindesnäs, men tillverkningen av smältstycken fortsatte till 1895¹¹.

Kopparbergets lantbruk i Västerdalarna

Stora Kopparbergs Bergslag ägde och drev, i anslutning till de många brukena, ett antal större lantbruk i nästrakten från sent 1800-tal fram till 1970-talet. Bergslagets gårdar fanns bland annat i Lindesnäs, Änge, Svenen och Borg. Lantarbetarna var till största del människor från orten och för många hade yrket gått i arv från förälder till barn. Detta var en betydande jordbruksepok för bygden som åtminstone säsongvis krävde ett stort antal anställda¹².

11 Sundström 2005, sid. 29-30.

12 Montelius, Sigvard (red.), Järna, Näs, Äppelbo: ur tre socknars historia, Utg., Vansbro, 1979- s.310.

Gamla stationshuset i Nås byggdes i början av 1900-talet och var ett viktigt kommunikationscentrum för området. Foto: Ernst Blom, Järnvägsmuseets foton.

Arbetsvandring

Den ägosplitrade jorden i Nås och de omkringliggande skogarna räckte inte till för att försörja befolkningen i trakten. Ett alternativ blev att ge sig ut på arbetsvandring, i längre eller kortare perioder. Redan från slutet av 1600-talet finns uppgifter om nåsbor som drygade ut sin försörjning på annan ort. Under senare delen av 1700-talet fanns närmare 200 nåskarlar anställda vid Säfsnäsbruken och vid mitten av 1800-talet utfärdades 120 prästintyg för arbetsvandring till olika platser. Migration av mer permanent karkatär har också varit vanlig under perioder och de flesta som lämnade sin hembygd i Nås sökte sig till Gävleborg för det nya livet.¹³

Transportvägar

Västerdalarna beskrivs ibland som en avsides eller isolerad bygd. Detta är dock en felaktig blick på ett landskap där människor alltid rört på sig för handel, arbete och av familjeskäl åt olika håll. Resor till marknaderna i Falun och Hedemora liksom besök i kyrkan, fäboddrift och de framväxnade bruken ned mot Grangärde, Fredriksberg och Värmland krävde ett finmaskigt nät av stigar, vägar och leder genom landskapet i alla väderstreck. Den urgamla vintervägen Nesvägen var en pulsåder genom bygden där malm och andra tunga

¹³ Rosander, Göran. Herrarbete, Dalfolkets säsongsvisa arbetsvandringar jämförande belysning. Uppsala 1967 s. 184.

varor kunde transporteras om vintern över vattendrag från Rågsveden ned till Björbo och vidare mot Dalarnas få städer. Körvägarna var få och dåliga sommartid men i takt med att flera bruk kom att anläggas i Västerdalarna under 1800-talet förbättrades standarden på flera vägsträckor.

Västerdalsälven blev redan under 1600-talet flottningsled för ved ned till Torsång och Kopparberget i Falun.¹⁴

Järnvägarna nådde bygden i etapper under 1800-talets sista decennier. 1890–1892 byggdes bland annat banan från Vansbro upp till Mora och 1905 fick Nås järnvägsstation, ritade av stockholmsarkitekten Erik Lallerstedt när Stockholm–Westerås–Bergslagsbanan via Björbo till Vansbro stod färdig¹⁵.

Gästiverier och pensionat

Gästiverier och skjutshäll började etableras i Västerdalarna från mitten av 1700-talet när Västerdalsvägen drogs fram under 1750-talet. Gästgivare i Äppelbo dyker upp i husförhörslängderna från 1760-talet och framåt. I Skamhed fanns gästgiveri vid ungefär samma tid. Nås hade två stycken: Sveden, Västerdalarnas äldsta invid kyrkan och det yngsta, i Lindesnäs.¹⁶ Sedan järnvägarna nått fram till Västerdalarna och resorna genom landskapet förenklats och turismen börjat växa fram kom flera pensionatsrörelser att etableras. I Nås startades pensionat vid Skansbacken, Närsjö, Hjärpholn samt Hagaborgs gästhem.¹⁷ Hjärpholns pensionat var från början privatbostad för länsman Erik Hjerpe men byggnaden som senare blev pensionat byggdes av en efterföljande länsman på 1870-talet och byggdes ut av häradshövding Ehrencrona. 1922 öppnade pensionatet.¹⁸ Hjärpholns gamla pensionat brann ned på 1970-talet och ersattes då av en ny byggnad.

Väckelse, absolutism och arbetarrörelse

Den 23 juli 1896 utvandrade 37 nåsbor från sin hembygd till det heliga landet och Jerusalem. De kallade sig själva för larsarener och var en del av en lokal väckelserörelse i Nås, där målet var att finnas på plats i Jerusalem lagom till dess att Kristus skulle återvända. För att kunna förverkliga detta sålde och skänkte de bort alla sina ägodelar och lämnade sina gamla liv bakom sig. Nåsböndernas livsval och öden både på hemmaplan och i det heliga landet har skildrats i fiktiv form av Selma Lagerlöf och via denna roman och det lokala bygdespelet Ingmarsspelet levtt kvar som ett minne för bygden.¹⁹ Väckelserörelser nådde nåsbygden på allvar under mitten av 1800-talet och efter att konventikelplakatet avskaffats 1858 kom ett antal frikyrkor med för ändamålet utformade

14 Sundström, 2005. s. 73

15 Erson, Olof. Järna, Nås, Äppelbo – ur tre socknars historia, 1991, s. 244-246

16 Erson, 1991. s. 162-164

17 nas.hembygd.se/vykort

18 Forslund, Karl-Erik, Med Dalaälven från källorna till havet. 1926. s. 56

19 Heimgård, Elis, Järna, Nås, Äppelbo – ur tre socknars historia, 1991, s. 177-183

byggnader att växa fram i Västerdalarna. Även nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen var två nya företeelser som var etablerade i trakten under 1800-talets senare del och som lämnat bestående spår både genom samhällsförändringar och i de byggnader som uppfördes för deras respektive verksamheter²⁰

---

20 Sundström, 2005. s. 33-34

Den äldsta gravvården på kyrkogården ligger i kyrkan i form av en gravhäll över Georg Asperus.

KYRKOGÅRDSHISTORIA

Äldre gravskick

Idag finns knappt några kvarvarande spår av gravskicket på Nås kyrkogård från tiden innan 1800-talet. De enda undantagen är kyrkoherde Georg Asperus och hans efterträdare Nicolaus Flodaeus med hustru Brita och dotter Elsa från 1657 respektive 1678. Båda är placerade inne i kyrkan i koret, i form av gravhällar. Gravhällarna lades tillbaka 1913-15 vid ombyggnationen av kyrkans interiör³.

Under medeltiden var det mycket ovanligt att någon tilläts begravas inuti en kyrkobyggnad. Med undantag för personer som gjort något mycket speciellt för kyrkan, så som stora donatorer, helgon och kungligheter, begravdes personer från alla samhällsklasser på kyrkogården.

Upplysningstidens renlighetsideal

Under 1500- och 1600-talen blev det mer accepterat med begravningsverksamhet inuti kyrkobyggnaderna, främst i de större städerna. Med tiden blev det möjligt för alla med tillräckligt mycket pengar och inflytande att köpa sig en gravplats inomhus.⁴ Med 1700-talet och upplysningstiden kom nya ren-

³

⁴ Andreasson, 2012, s. 18.

Nås kyrkogård har en ovanligt stor mängd allmänna varv med kvarstående gravvårdar.

lighetsideal. Begravningar inne i städerna, och särskilt inuti kyrkobyggnader, lyftes fram som ett stort sanitärt problem. Idéerna kom ursprungligen från läkare och hygieniker i andra europeiska länder samt i tradition från Martin Luther, som redan på 1500-talet förespråkade begravningsplatser utanför staden. Särskilt tongivande i den svenska debatten var prästerskapet, som sedan länge förfasats av smittoriskerna med begravningar inuti kyrkan. Begravningsmonumenten riskerade även att försvåra att kyrkorummet användes som en funktionell gudstjänstlokal. I Sverige fick de nya idéerna om renlighet gehör från staten. 1783 upprättades ett allmänt förbud mot försäljning av gravplatser inuti kyrkobyggnader.⁵

Kyrkogården som park

Nås kyrkogård expanderade öster under 1880-talets andra hälft. Det är troligt att det var i samband med detta som kyrkogården omdanades i den parkstil anläggningen bär i dag, med grusade gångvägar och stora träd. Det var först under 1800-talet som kyrkogårdar på allvar började behandlas som arkitektoniska anläggningar. I början av 1800-talet organiserades nya kvarter på kyrkogårdar i större städer ofta med en stram och symmetrisk plan och förutbestämda gångsystem. Inspirationen kom från andra europeiska länder och Tyskland var ett föregångsland.⁶

5 Theorell m.fl., 2001, s. 14f.

6 Bengtsson & Bucht, 1992, s. 24–27.

En an kyrkogårdens många allmänna varv, med små gravvårdar men med lite mera rum mellan gravvårdarna.

Kyrkogårdarna planterades från och med 1800-talets början med stora mängder träd och buskar.⁷ Särskilt vanligt var olika former av trädkransar. Till en början fyllde träden och buskarna främst en hygienisk funktion. De ansågs kunna rena luften från sjukdomar och gifter. Med tiden fick träden även en estetisk betydelse. Det förekom även idéer om att nya begravningsplatser och kvarter på kyrkogårdar inte skulle leda till tankar på död eller begravning, utan istället upplevas som grönskande, rekreativa platser. Begravningsplatsen kunde vara en park bebodd av de döda, till tröst för de levande.⁸

Köpegravar och allmänna varv

Under 1800-talets sista decennier reformerades det svenska begravningsystemet till att innefatta två olika gravtyper: köpegravar och allmänna gravar. De allmänna gravarna uppläts utan avgift under 40 år. De belades ofta kronologiskt, i samma ordning som människorna gick bort. När gravrätten gick ut efter 40 år började beläggningsordningen om från början. Köpegravar, som även kallats enskilda gravar, uppläts till en privatperson för all framtid mot avgift.

Den kronologiska beläggningsordningen som ofta kännetecknar ”den allmänna linjen” eller ”allmänna varv” rotades ursprungligen i ett behov av bättre organisation av kyrkogården. Behovet av striktare ordning sprang ur 1800-talets stora befolkningstillväxt och de hygieniska problem som uppstod på kyrkogårdar i takt med att fler människor begravdes. Kronologisk beläggningsordning brukades även innan 1800-talet och kunde i vissa fall medföra en demokratisering av gravsättningen, då systemet påtvingades alla invånare i vissa

7 Ibid., s. 28.

8 Theorell m.fl., 2001, s. 497.

Ett fåtal gravvårdar i gjutjärn finns på Nås kyrkogård, en av dem är NÅ 04 69 från 1910.

socknar. Då kunde torpare vila bredvid brukspatroner. När det senare blev möjligt att köpa sig ur den allmänna linjen uppstod flera bieffekter med systemet. De som hade tillräckligt mycket pengar kunde köpa sig mer attraktiva placeringar på kyrkogården genom att införskaffa en enskild grav för all framtid. De allmänna varven reserverades för de mindre bemedlade. Således kom industrialismens ekonomiskt rotade klassamhälle att följa med människorna ända in i graven. En annan konsekvens av systemet var att det i vissa fall efterföljdes så strikt att inte ens äkta makar fick vila bredvid varandra. Systemet gav i många fall upphov till ännu i dag synliga uppdelningar mellan de som hade råd att köpa en gravplats, och de som fick vila i de allmänna varven.⁹

På Nås kyrkogård finns allmänna varv i mitten av områdena på kyrkogårdens mellersta del. I vissa av kvarteren är det glest belagda med endast ett fåtal gravvårdar av varierande karaktär. Här finns hällar, enstaka träkors, gjutjärn- och smidesvårdar. Köpegravar finns längs yttre kanterna av områdena söder och norr om kyrkan samt i rader längs gångvägarna som omgärdar de olika kvarteren. Köpegravarna är oftast stora, ibland med en stenram eller anordning som markerar gravens yta, och med en stor påkostad gravsten. Många köpesgravar är också familjegravar, med plats för fler än en kista.

Gjutjärn på kyrkogårdar

Nås socken tangerar Bergslagen, där omfattande bergsbruk präglat och pådrivit samhällsutvecklingen under mycket lång tid. Bergslagen som geografiskt område sprider ut sig som ett bälte över de malmriska skogslandskapen i södra Gästrikland, Dalarna, Västmanland och Närke. Även om Dalarna och Falun

9 Andreasson, 2012, s. 50, Theorell m.fl., 2001, s. 17f.

är känt för kopparhantering förknippas Bergslagen i övrigt främst med den omfattande järnhantering som förekom där i äldre tider. Att järnhanteringen varit viktig syns på kyrkogårdarna i Bergslagen, där många äldre gravvårdar är tillverkade av just järn. Även på Nås kyrkogård finns ett antal gravvårdar av gjutjärn och smidesjärn.

Gjutjärnets användbarhet upptäcktes under medeltiden, och mot 1500-talet blev materialet allt vanligare, exempelvis för gjutning av kanoner och kanonkulor samt annat vapensmide. I början göts järnföremålen direkt vid en masugn. Det smälta järnet fördes ner i sandbäddar som förberetts av gjutare. Gjutaryrket var inte bundet till det svenska skråväsendet och gjutarna kunde därför utöva sitt yrke fritt på landsbygden. Under 1600-talet ökade befolkningen i Bergslagen och många nya kyrkor byggdes. Under samma århundrade började även gjutjärnshällar förekomma som gravmonument på kyrkogårdar i vissa delar av Bergslagen.¹⁰ Tack vare den teknologiska utvecklingen kunde gjutningen från och med 1760-talet frånskiljas från masugnen. I samband med detta anlades särskilda gjuterier i anslutning till bruken. Den fortsatta teknikutvecklingen, med nya ugnar för att smälta järnet, bättre infrastruktur i form av järnväg och en ökad efterfrågan inom byggsektorn ledde till att gjutjärnet blev allt mer populärt. Gjutjärnets definitiva storhetstid var 1800-talets senare hälft, med det symboliska genombrottet vid invigningen av gjutjärnsbyggnaden Crystal Palace på världsutställningen i London 1851.¹¹

---

¹⁰ Borg & Torgén, 2016, s. 7.

¹¹ Ibid., s. 8.

GRAVVÅRDSKRONOLOGI

Från 1800-talets mitt och framåt ökade antalet beständiga gravvårdar på kyrkogårdarna. Detta berodde på en stor befolkningsökning, och att allt fler från arbetarklassen och medelklassen fick råd att köpa gravvårdar i dyrare material. I Sydsverige blev det vanligare med gravstenar. Dessa smyckades ofta med naturromantiska eller medeltidsinspirerade, nygotiska motiv.¹² I Dalarna dominerade troligtvis gravvårdar i trä och gjutjärn.

1890–1900 – Obelisker och kors i granit och diabas

Kring 1890 inföll en ny rikstäckande trend med strama klassicistiska gravstenar i granit och diabas. De nya gravstenarna var i hög grad industrimässigt tillverkade vid större stenhuggerier och såldes via återförsäljare med hjälp av kataloger och priskuranter. Det blev särskilt vanligt med olika varianter av diabasobelisker och stora kors. Den lokala tillverkningen fortsatte men anpassades efter de stora stenhuggeriernas utbud. På så sätt minskade de regionala särdragen och kyrkogårdarna blev mer likartade över landet.¹³

1900–1920 – Bautastenar och stora gravanordningar

Runt sekelskiftet 1900 kom de första storskaliga nationalromantiska gravanordningarna ut på marknaden. Den nationalromantiska trenden växte och under 1910-talet blev bautastenar och andra monumentala gravanordningar

¹² Andreasson, 2012, s. 36.

¹³ Ibid., s. 37 & 74.

med sand och grus vanliga bland välbärgade invånare. De nationalromantiska gravvårdarna föddes ur en kritik mot 1800-talets historiserande blandstilar. Det utbredda bruket av nygotik och nyklassicism ansågs ha lämnat perioden 1850–1890 utan någon egen stil. Kritiken användes för att legitimera tillkomsten av en ny och modern stil anpassad för det nya århundradet.¹⁴

1920–1980 – Enhetlighet i form av bredlåga gravstenar

Kritiken vändes senare under 1900-talet mot nationalromantiken och dess bautastilar, som ansågs plottiga och överdådiga. Dalarnas länsträdgårdsmästare Rudolf Larsson menade i en debattartikel från 1935 att de stora och påkostade gravmonumenten förvandlat kyrkogården till en taxeringskalender snarare än det sista vilorummet.¹⁵

Från och med 1920-talet ökade andelen kvadratiska bredlåga gravstenar på kyrkogårdarna, till stor del tack vare en intensiv kampanj driven av landets arkitekter, trädgårdsmästare och formgivare i hopp om göra kyrkogården till en mer sammanhållen och enhetlig miljö. De enhetliga gravvårdarna från den moderna epoken 1930–1980 har senare kritiserats för att vara enformiga och för att återspegla en påtvingande kollektivism, där samhället försvarade individuella uttryck och stöpte människor i samma form.

Tidstypiska gravvårdar från 1900-talets början. Alla gravvårdar som syns ovan är hämtade från en priskurant som distribuerades av F.L. Hellströms stenhuggeri i Örebro 1915. Källa: Dalarnas museum

¹⁴ Andreasson, 2012, s. 74.

¹⁵ Dalarnas museums klipparkiv, *Borlänge tidning* 1935-10-19, länsträdgårdsmästare Rudolf Larsson, ”Kyrkogårdskultur, kyrkogårdarna i Dalarna lämnar ofta nog mycket övrigt att önska”, s. 1.

I de allmänna varven finns många små gravvårdar i grå eller röd granit.

Betong är ett förekommande material på Nås kyrkogård och finns på ett flertal av de allmänna varven.

Gravvårdar i de allmänna varven

Den generella gravstenskronologin gäller främst gravvårdar och monument som placerats på enskilda gravar. De enskilda gravarna köptes för all framtid, oftast av personer som även kunde kosta på en tidstypisk gravvård i sten. Även om vissa personer sparade länge för att ha råd med en enskild gravrätt och en tidstypisk sten, är den generella gravstenskronologin i mångt och mycket en berättelse om ett välbärgat borgerskap. Gravvårdar i allmänna varv var ofta mer eller mindre obeständiga och småskaliga gravvårdar i trä, järn eller i vissa fall betong. Det är i dag relativt ovanligt med allmänna varvstrukturer där flera av de ursprungliga gravvårdarna inte avlägsnats eller försvunnit som offer för tidens tand. I den mån gravvårdar i allmänna varv finns bevarade kan dessa berätta viktiga berättelser om vanliga människor som annars inte lämnat stora fysiska avtryck på världen eller givits utrymme i historieskrivningen.

På Nås kyrkogård finns ett stort antal allmänna varv kvar i kyrkogårdens mellersta och östra del. Det finns även en hög koncentration av gravvårdar i de allmänna varven som är tillverkade i betong. Betonggravvårdarna var tillverkade lokalt i Nås socken i en cementvarufabrik, möjligen av bröderna Olssons cementvarufabrik i Närsjö.

Grusgravar

Grus- eller sandgravar var mycket vanliga under det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet, men avlägsnades systematiskt från kyrkogårdarna från och med 1920-talet med motivet att grusgravarna upplevdes som störande och förfulande element som förhindrade grönska och harmoni. I senare tider har

Ett antal grusgravar står kvar på kyrkogårdens äldsta del i väster, något som har på senare årtionden aktivt avlägsnas.

skötselkrav använts som argument för att ta bort grusgravar. De grusgravar som finns kvar på Nås kyrkogård i dag utgör värdefulla spår av kyrkogårdens äldre utseende och gravskick, och kan berätta mycket om hur tanken på den ideala gravplatsen skiftat under 1900-talet.

Modernismens kyrkogårdsideal

Från och med 1910-talet förde arkitekter och formgivare en intensiv debatt kring kyrkogårdarnas utformning. Det sena 1800-talets heterogena kyrkogårdsmiljöer kritiserades för att vara röriga och dominerade av serietillverkade och skrymmande gravanordningar i sten. Arkitekten och formgivaren Torsten Stubelius omnämnde exempelvis den Norra kyrkogården i Stockholm som:

En stämningslös öde stenöken, utan rumsbegränsning. Ändlösa schackbrädsindelade fält, som till och med lida brist på träd och skylande planteringar. Öfverallt dessa fula kistliknande grafkullar, som störa sinnet, som väcka känsla af att den döde ligger därinne, ofvan jord, föga skyddad af lösa torvor. Det är sparsamt med gräsmattor, som åtminstone i någon mån kunde förmedla öfvergången med naturen; mest står marken lika tröstlöst jordsvart som de höga polerade granitvårdar, hvilka öfverallt bryta och irritera landskapets linjer, fritt mot luften som de alltid stå. Det finns knappt ett monument med vacker form och vacker inskrift, få i lämpligt material, inga som lämpats för terrängen än mindre efter monumentet bredvid. Råast verkar själva vårdarna, alla dessa obelisker, afbrutna kolonner och träkorsformer i svart polerad granit, och nu som sista modet de på ena sidan polerade bautastenarna. Värst är kanske den vita marmorn.¹⁶

Kyrkogårdarna började sakta men säkert att betraktas som planeringsbara

16 Nolin, 2007, s. 80–81.

På kyrkogården finns det modernistiska kyrkogårdsidealet synligt med låga gravvårdar som inte är högre än tilliggande häckar som ligger i raka enhetliga linjer.

helhetsmiljöer där alla beståndsdelar kunde samverka till en önskvärd harmonisk helhetsmiljö. Debatten utmynnade i ett nytt tänk kring kyrkogården som arkitektonisk miljö. Genom konstnärligt enhetlig ledning och stilriktning skulle nya och vackrare former skapas i maskinernas tidsålder. Ledord var harmoni, skönhet och lugn. Kyrkogården skulle bli en plats som gav ett jäktat och upprivet sinne lugn och försonlig stämning. Den skulle ge en känsla av frid och vilande allvar, och skänka ro. Inspirationen hämtades ofta från förindustriella begravningsplatser och äldre landsortskyrkogårdar. Det ansågs viktigt att den moderna kyrkogården skulle präglas av horisontell sammanhållning. Gravvårdar i nytillkomna områden skulle därför helst placeras i enhetliga rader mot en fond i form av en mur eller en rygghäck. Rygghäckarna höll samman den horisontella linjen och skapade enhetlighet, samtidigt som de kunde användas för att dela in kyrkogården i harmoniska och lugna rum. I de fall då tillämpning av rygghäckar inte var möjligt rekommenderades liggande hällar.¹⁷ De modernistiska kyrkogårdsidealerna fick starkt genomslag på många kyrkogårdar runt om i Sverige och när Nås kyrkogård utvidgades under 1930- 1940-talet beaktades dessa sannolikt vid utformningen av såväl enskilda gravvårdar som planteringar och liknande.

17

Andreasson, 2012, s. 82–83.

På kyrkogården östligaste del är den strikta estetiken fortfarande närvarande med med gravvårdar från sent 1900-tal till tidigt 2000-tal då formspåket blev mera fritt och varierat.

Kyrkogårdsnämnderna och styrningen

För att genomföra den modernistiska kyrkogården krävdes att arkitekter såväl som formgivare fick ett kraftigt ökat inflytande över kyrkogårdarnas utformning från och med 1920-talet. Arkitekternas ansvar och makt över kyrkogårdarnas utformning förlänades ofta av kyrkans organisation. Allmänheten och stenhuggerierna fick ställa sig under en enhetlig konstnärlig ledning och foga sig i råd och föreskrifter, vilket på flera håll mottogs som förmynderi. Stockholm var en föregångare i sammanhanget och stadens kyrkogårdsnämnd började motarbeta det tidiga 1900-talets ”smaklöshet” förhållandevis tidigt. Till en början inventerade och reglerade kyrkogårdsnämnden användningen av stenhuggeriernas färdigtillverkade vårdar. Därefter framtogs godkända gravvårdstyper i material som granit, sandsten, kalksten, trä och smide, som komponerats av arkitekter och konstnärer. Kyrkogårdsnämnden tillhandahöll ritningarna för dessa gravvårdar gratis. Allt för att vända vad som upplevdes som en negativ trend.¹⁸

Upprepningens estetik och efterkrigstidens gravstenar

Under 1950- och 1960-talen förändrades samhället i rask takt. Bilismen gjorde sitt definitiva intåg i Sverige – folkhemsbygget och produktions-

18 Andreasson, 2012, s. 82–83.

industrin gick på högvarv. Avkastningen från rekordårens framgångar skulle omvandla det förut trångbodda bostadsbeståndet till goda bostäder för alla. Men för att kunna genomföra det modernistiska samhället krävdes storskalighet och rationalitet i byggprocessen. Resultatet blev ofta standardiserade och upprepande miljöer i lättskötta material som betecknades som underhållsfria, däribland asfalt, eternit, betong och plåt. Sedan 1950-talet hade storskalighet, rationalitet och enhetlighet även blivit estetiska ideal inom den brutalistiska arkitekturen. Efterkrigstidens arkitekter önskade en avskalad och uppriktig arkitektur där helheten var viktigare än enskilda beståndsdelar.¹⁹

På de kyrkogårdar som hittills inventerats av Dalarnas museum har det ofta varit tydligt att efterkrigstidens storskaliga och rationella bebyggelsekultur gjort avtryck även på kyrkogårdarna. Flera av de inventerade kyrkogårdarna och begravningsplatserna, fick helt eller delvis asfalterade gångvägar under efterkrigstiden. Det har också varit vanligt att gravvårdarna i områden som i sin helhet tillkommit under efterkrigstiden utplacerats på ett särskilt sammanhållet och enhetligt sätt. De bredlåga gravstenar som blev populära under 1900-talets första hälft verkar ha blivit helt dominerande bland nya gravvårdar i Dalarna under efterkrigstiden. På områden som i sin helhet tillkom mellan 1945 och 1980 är det vanligt att gravvårdarna är placerade på långsträckta, raka rader eller längs en sammanhållande rygghäck. Det är i sammanhanget viktigt att påpeka, att även om många av dessa gravvårdar har en likartad storlek och form, finns också mycket som gör stenarna unika. Likasom det finns en enformighet i storskaligheten finns en mångfald i huggningstekniker, stensorter från när och fjärran, bildkonstmotiv, speciella typsnitt och inskriptioner.

Eldbegängelse

I Europa spreds under 1800-talets andra halva idéer om fördelarna med eldbegängelse gentemot kistbegravning. Bakgrunden var främst att hygieniska problem hade uppstått på metropolernas kyrkogårdar på grund av den snabba urbanisering som skedde. I syfte att skapa opinion bildades särskilda eldbegängelseföreningar. De första föreningarna kom 1874 och Sveriges första grundades 1882, till en början under namnet Svenska Likbränningsföreningen (i dag Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund). Eldbegängelseföreningarna ivrade för byggnationen av krematorier, vilket ledde till att Sveriges första försökskrematorium byggdes 1887 i Hagalund. Fram till och med 1930 byggdes bara fem krematorier i Sverige, men sedan ökade takten och hela arton stycken byggdes bara under 1930-talet. Till en början omfamnades idén om eldbegängelse främst av den bildade borgerligheten, men allteftersom Svenska kyrkan från 1930-talet började anamma kremering blev det vanligare även hos övriga delar av befolkningen.²⁰ I dag sker omkring 80 % av begravingarna

¹⁹ Söderqvist, 2016, s. 292.

²⁰ Ekström, 2007.

På område 19, 24 finns två askgravplatser med namnbrickor på enkla granitskivor.

genom kremering.

Gravskick för aska och urnor

I dag förekommer fem särskilda begravningsformer för kremerad aska: kolumbarium, urngravar, minneslund, askgravlund och askgravplats. Förutom dessa så är det även möjligt att begrava en urna på en gravplats som är anpassad för kistor, exempelvis en äldre familjegrav.

- Ett *kolumbarium* är en byggnad eller mur som har nischer för urnor eller kistor. Efter att urnan placerats i nischen stängs den igen med en platta som fungerar som en gravvård.
- *Urnggravar* är gravplatser som är mindre än kistgravplatser men med plats för sex till nio urnor eller askor. Det är vanligt att ha en gravvård till en urngrav.
- *Minneslundar* erbjuder en anonym och gemensam begravning. Där kan askor grävas ned eller strös ut utan att de anhöriga närvarar, och gravvårdar eller namnplaketter får inte förekomma. På minneslundar finns gemensamma smyckningsplatser. Minneslundar i Sverige började förekomma från 1959.
- En *askgravlund* är liksom minneslundan gemensam, men till skillnad från den inte anonym eftersom det där finns en gemensam plats för namnplaketter. Till askgravlundan hör ett gravområde där askor gravsätts, utan gravrätt.
- *Askgravplatser* är inte gemensamma på samma sätt som askgravlundar eller minneslundar, men har till skillnad från urngravar en begränsad gravrätt på 25 år. Utseendet och utsmyckningen är bestämd av kyrkogårdsförvaltningen, som även står för skötsel och plantering under tiden för gravrätten. Askgravplatser möjliggör att anhöriga kan vila tillsammans, med namnplaketter som

markerar platsen.²¹

På senare tid har det allmänna gravskicket mer och mer gått från kistgravar med full gravrätt till olika former av askbegravning, anonym eller ej, utan lika stark gravrätt. Det går att spekulera i förklaringar till varför, men en som brukar lyftas fram är att befolkningen i dag är mer rörlig än i äldre tider och därför inte lika benägna att vilja ha beständiga gravmonument i hemsocknen som de efterlevande måste underhålla. För att möta dessa behov är det vanligt att kyrkogårdar i dag anlägger askgravlunder eller askgravplatser som erbjuder enkla men namngivna gravplatser.

---

²¹ Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund, 2017.

PERSONHISTORISKT INTRESSANTA GRAVVÅRDAR

Gravvårdar med personhistoriskt värde utgör viloplats till en för bygden känd, framstående eller tongivande person som många personer från trakten kan relatera till. Det kan till exempel röra sig om personer som bidragit till samhällsutveckling, kulturliv, nationellt kända personer, personer som blivit kända genom tragedier som skakat bygden, personer med koppling till tongivande näringslivsgrenar på platsen eller personer med nära kopplingar till kyrkogårdens framväxt och skötsel. Det är även viktigt att lyfta fram personer som tidigare inte fått plats i historien som barn, framstående kvinnor och minoritetsgrupper. Gravvårdar med personhistoria har mycket högt kulturhistoriskt värde och bevaras på befintlig plats i nuvarande utförande. Gravvården som helhet är värdebärande. Namnskriptioner som hänvisar till den personhistoriskt intressanta individen är särskilt viktiga.

Personhistorisk intressanta gravvårdar

<i>Person</i>	<i>Gravn:r</i>	<i>Namn på gravvård</i>	<i>Bilaga / s.</i>
Anders Fröman	NÅ 03 2	Anders Fröman	3 / 16
Carl Johnsson	NÅ 03 3	Carl Johnsson	3 / 17
A. J. Fröman	NÅ 03 5	A. J. Fröman	3 / 19
Fältivar Lars Larsson	NÅ 06 3	Fältivar Lars och Kerstin Larsson	4 / 5
Jugas Olov Jonsson	NÅ 08 3	Jugas Olov Jonsson	4 / 18
Gunnar Tysk	NÅ 08 15	Tysk Olof Olsson och Gunnar Tysk	4 / 26
Johan Tenger	NÅ 08 23	Johan Tenger	4 / 32
Fins O. Larson	NÅ 08 28	Fins O. Larson	4 / 36
Josefs P. O. Larsson	NÅ 04 11	Josefs P. O. Larsson	5 / 7
Magnus Thelin	NÅ 09 11	Greta Thelin	6 / 11
Liljengren	NÅ 05 17	J. G. Liljengren	7 / 11
Elsa Wiell	NÅ 05 23	G. A. Wiell	7 / 16
Hollisbetes Jon Jonsson	NÅ 10 146	Hollisbetes Jon Jonsson	8 / 23
P. Persson	NÅ 02 7	P. Persson	9 / 8
Sundblad	NÅ 12 15	Agnus Sundblad med mera	10 / 16
G. S. Hamberg	NÅ 12 18	(Fältivargården Bergheden)	10 / 17
Ernst W. Matsson	NÅ 12 21	Ernst W. och Ingeborg Matsson	10 / 20
Pettersson	NÅ 12 24	Sara Pettersson	10 / 22
Storsten Halvar Halvarsson	NÅ 12 30	Storsten	10 / 27
Sören Dahl	NÅ 15 11	Sören och Wera Dahl	11 / 5
Ester Wallin	NÅ 17 10	Ester och Oliver Wallin	14 / 8

KÄLLOR

Otryckta källor

Landsarkivet i Uppsala (ULA), Nås kyrkoarkiv, Handlingar angående kyrkogård

<http://nashembygd.se/vykort/index.html> (pensionat i Nås) [hämtad: 2019-08-07]

Tryckta källor

Ahlberg, Hakon, *Dalarnas kyrkor i ord och bild*, Kronvall information i samarbete med Västerås stifts information, Falun, 1996

Andréasson, Anna, *Gravvårdar i sten: ett mångskiftande kulturarv*, Movium, Alnarp, 2012

Bengtsson, Rune & Bucht, Eivor (red.), *Kyrkogårdens gröna kulturarv*, movium-sekretariatet i samarbete med Institutionen för landskapsplanering, Sveriges lantbruksuniv., Alnarp, 1992

Björk, Cecilia & Reppen, Laila, *Tidstypiskt: arkitekturdetaljer i flerbostadshus 1880–1980*, Svensk byggtjänst, Stockholm, 2016

Borg, Anneli & Torgén, Charlott, *Gravvårdar av gjutjärn*, Bergslagens kontrakt, Västerås stift, Örebro läns museum rapport 2016:3, 2016

Ekström, Sören, *Från pionjär för eldbegängelse till modern branschorganisation*, Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund (skkf), Stockholm, 2007

Forslund, Karl-Erik, *Med Dalälven från källorna till havet, Del II band VII*, Nås, 1926.

Montelius, Sigvard. *Järna, Nås, Äppelbo – utdrag ur tre socknars historia*. Del 1. 1979.

Montelius, Sigvard. *Järna, Nås, Äppelbo – utdrag ur tre socknars historia*. Del 2. 1991.

Nolin, Catharina, "Kyrkogårdsetetik och ceremonier" i *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 2006:52 – Ceremoniella rum, Uppsala, 2007

Sundström, Kjell. *Kulturmiljöer i Vansbro kommun*. 2005.

Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund, *Den framtida krematorieverksamheten*, 2017

Söderqvist, Lisbeth, *Att gestalta välfärd: från idé till byggd miljö*, Formas, Stockholm, 2008

Theorell, Anita, Wästberg, Per & Hammarskiöld, Hans, *Minnets stigar: en resa bland svenska kyrkogårdar*, Max Ström, Stockholm, 2001

Personkällor

Referensgrupp:

Rolf Eriksson

Owe Sandström

Lennart Skansens

Per Erik Jont

Postadress

Box 22, 791 21 Falun

Besöksadress

Stigaregatan 2-4, Falun

E-adress

info@dalarnasmuseum.se

Telefon, växel

023-666 55 00